

Szegedi Tudományegyetem
Paris VIII Tudományegyetem

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

IRODALOM ÉS KOGNÍCIÓ
MICHEL HOUELLEBECQ, ÉRIC CHEVILLARD ÉS
ANNE GARRÉTA MŰVEINEK AUTOPOIÉTIKUS MEGKÖZELÍTÉSE

BANDURA Gabriella

Témavezetők:
GYIMESI Timea és Pierre BAYARD

2017

I. A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ PROBLÉMAFELVETÉSE ÉS CÉLKITŰZÉSEI

Doktori értekezésünkben az irodalmat egy olyan tudományágon keresztül tanulmányozzuk, mely nagy visszhangot keltett különböző területeken és diszciplínákon belül az utóbbi években. Egy olyan tág kutatási területről van szó, ami kognitív- azaz megismeréstudomány néven ismert, célja pedig az emberi elme és a kognitív folyamatok működésének a tudományos vizsgálata.

E terület egyik világszerte elismert kutatója, Francisco Varela szerint a kognitív tudomány „a legfontosabb konceptuális és technológiai mérföldkő az atomfizika megjelenése óta, mely hosszú távon kihat a társadalom különböző szintjeire”¹. E tudományág kibontakozása az elme tanulmányozását illetően egy töréspontra mutat rá: a megismerés, a kogníció kutatása lehetővé válik tudományos keretek között, túllépven a filozófia és az episztemológia kereteit, ahová addig beszorult². Különböző paradigmák kerülnek kidolgozásra, melyeknek célja a kognitív folyamatok működésének a modellálása. Nézőpontjuk egy fejlődést ír körül: a hagyományos, szimbolikus megközelítést egyre dinamikusabb modellek váltják fel, melyeket a sokszínűség, a „heterodox”³ hozzáállás jellemez.

A kognitív szemlélet segítségül hívása az irodalom területén azzal indokolható, hogy e szemlélet arra ösztönöz, hogy sokkal inkább az olvasás folyamatát helyezzük előtérbe, nem csupán a szöveget. Értekezésünk célja egy új olvasási perspektívának a kidolgozása, melyhez a kognitív tudomány konceptuális eszköztárát hívjuk segítségül. E perspektíva abban rejlik, hogy új módon figyelünk a szövegekre, a figyelem terét vizsgáljuk, ami az olvasással létrejön. „Egy irodalmi mű megtapasztalása általában egy esztétikai viselkedés”⁴, hangsúlyozza Jean-Marie Schaeffer, így másfajta figyelmet igényel, mint a hétköznapi kommunikáció. Mialatt ez utóbbi a „gazdaság elvét”⁵ követi, azaz a gyors megértést a lehető legkisebb odafigyeléssel, addig az első „teljes mértékben növeli a figyelem beruházását”⁶. Schaeffer és Yves Citton egyet értenek abban, hogy ez a fajta esztétikai viselkedés egy új típusú figyelmet igényel,

---

¹ VARELA, Francisco, *Invitation aux sciences cognitives*, Paris, Seuil, 1989. 21.

² Cf. *ibid.*, 10-11.

³ *Ibid.*, 14.

⁴ SCHAEFFER, Jean-Marie, *Petite écologie des études littéraires, Pourquoi et comment étudier la littérature ?*, Thierry Marchaisse, 2011. 112.

⁵ *Ibid.*, 113.

⁶ *Ibid.*

mely „késlelteti a kategorizálást”⁷, s ezáltal új „figyelmi tereket”⁸ nyit meg.

Disszertációnk egy ilyen új figyelmi tér kialakítását tűzi ki célul az irodalom területén a kognitív tudomány segítségével, melynek kiindulópontját különös mozgások és rezgések megfigyelése képezi különböző kortárs francia regényekben. Három ilyen szöveget veszünk górcső alá különböző szerzőktől, éspedig Michel Houellebecq *La Possibilité d'une île*⁹, Éric Chevillard *Du hérisson*¹⁰ és Anne Garréta *Ciels liquides*¹¹ című műveit.

Feltételezésünk szerint, a szövegek világait átható rezgések és mozgások az élő rendszerek szerveződésére és individuciójára emlékeztető működést produkálnak. A cél viszont nem egy párhuzam felállítása az irodalmi mű és az élő szervezet között, hanem a szövegek individuációs készítését megalapozó dinamikus mozgás megnyilvánulásait, vonalait és gesztusait szeretnénk feltérképezni.

II. MÓDSZERTANI ELVEK

E kartográfia megvalósításához a Francisco Varela és Humberto Maturana által kidolgozott autopoíézis-elméletre támaszkodtunk. Egy olyan kognitív kategóriáról van szó, amely az élő rendszereket – az egysejtű baktériumtól kezdve az egyénig – önszervező rendszerekként értelmezi. Alapvető tulajdonságuk, hogy saját, belső kritériumaik alapján húzzák meg határaikat, és különülnek el a környezetüktől, nem pedig külső feltételrendszereket követve. Tehát belső törvények szerint működő autonóm rendszerek, a parancs alapján működő input-output rendszerekhez képest. Továbbá rendelkeznek egyfajta kettősséggel, és ez az egyik olyan aspektus, ami miatt roppant érdekessé válnak az irodalom kontextusában: folyamatosan újraírják saját rendszerüket a külső változások hatására, de ugyanakkor vátozatlanul fenntartják identitásukat. Ez a belső törvényeket követő önszervező mechanizmus azt eredményezi, hogy a rendszer sohasem ugyanazt a stabil állapotot célozza meg, hanem metastabil módon fejlődik. Tehát az autopoíézis-elmélet, mely az élő rendszerek szerveződését egy az instabil felől építkező dinamikus folyamatként írja le, olyan fogalomrendszert tesz hozzáférhetővé, amely képes megragadni a vizsgált regények emergens világait előidéző mozgásokat és gesztusokat.

---

⁷ CITTON, Yves, *Écologie de l'attention et études littéraires*, Montréal, 2016. április 13.

<http://oic.uqam.ca/fr/conferences/ecologie-de-lattention-et-etudes-litteraires>.

⁸ *Ibid.*

⁹ HOUELLEBECQ, Michel, *La Possibilité d'une île*, Paris, Fayard, 2005.

¹⁰ CHEVILLARD, Éric, *Du hérisson*, Paris, Minuit, 2002.

¹¹ GARRÉTA, Anne, *Ciels liquides*, Paris, Grasset, 1990.

Megközelítésünk, bár egy dinamikus mozgás feltérképezésére fókuszál, mégsem tekinthető posztmodern olvasatnak, hisz nem egy transzgresszív keretben vizsgáljuk a szövegeket, azaz lezárt rendszerekként, melyek dinamikussá válnak. Autopoiétikus megközelítésünk tétje, hogy ne a stabilitás felől értelmezzük a szövegek dinamikus voltát, hanem emergens rendszerekként, a káosz, az instabil felől gondoljuk el őket. Ugyanakkor vizsgálatunk tárgya nem csupán a szöveg, mint komplex stilisztikai, retorikai, intertextuális stb. dimenzióként vizsgálható korpusz, hanem annak a figyelmi térnek a megragadása, amit az olvasás során hozunk létre. E térnek a megértéséhez, ahol az irodalom tárgya maga is instabillá válik, egy olyan nézőpontra van szükség, amit Cittonra hivatkozva „a figyelem ökológiájának”¹² is hívhatunk. Az irodalom ökológiai megértése egy „sajátos figyelmi stílusnak”¹³ a kibontakozása, amely „felfüggeszti a kategorizálást”¹⁴ és egy új közegbe, egy új kontextusba helyezi a szöveget. Értekezésünk ezt az ökológiai perspektívát követi, hisz új kontextusba helyezi a vizsgált szövegeket, s ezáltal új figyelmi teret hoz létre az irodalom területén az autopoiézis elméletére támaszkodva.

III. ÉRTEKEZÉSÜNK STRUKTÚRÁJA

Ahhoz, hogy egy új figyelmi teret konstruáljunk a szövegek körül a kognitív biológia látószögén keresztül, első lépésben összegeznünk kellett azokat a munkákat, melyek az irodalmat a kognitív szemlélet eszköztárához folyamodva tárgyalják. Az első részben, ezeket az írásokat két kategóriára csoportosítva mutatjuk be (Kognitív poétika és Kognitív olvasatok, más megközelítések), melyek saját nézőpontjuk szerint próbálják hasznosítani a kognitív tudomány három nagy paradigmája (kognitivizmus, konnekcionizmus, enaktivizmus) körül kialakult fogalmakat az irodalom területén. Az a figyelmi tér, melyet értekezésünkben dolgoztunk ki az autopoiézis elméletére támaszkodva a második kategóriához köthető, éspedig azokhoz a tanulmányokhoz, melyek a szövegeket a kaotikus felől építkező stabil rendszerekként közelítik meg. Így tehát elhatárolódunk a kognitív poétikától, ugyanis ez utóbbi arra fókuszál, hogy mi történik a befogadóban, és az olvasást szterotípiákra és sémákra egyszerűsíti le. Az általunk kidolgozott figyelmi tér jellegzetessége viszont éppen abban

---

¹² Cf. CITTON, *Pour une écologie de l'attention*, Paris, Seuil, 2014 ; *Id.*, *Écologie de l'attention et études littéraires*, *op. cit.*

¹³ SCHAEFFER, *L'expérience esthétique*, Paris, Gallimard, 2015. 104 ; CITTON, *Écologie de l'attention et études littéraires*, *op. cit.*

¹⁴ *Ibid.*

rejlik, képes magát a mozgásban levést megragadni Houellebecq, Chevillard és Garréta szövegeiben.

Miután kirajzolódott saját nézőpontunk az irodalom kognitív megközelítéseinek a palettáján, a második részben egyfelől megvizsgáltuk közelebbről azt az extrém kortárs irodalmi teret, amelyben a vizsgált művek elhelyezhetők, másfelől feltérképeztük a róluk szóló kritikai irodalmat. Ez a stratégiai lépés nemcsak azt tette lehetővé számunkra, hogy elhelyezzük szerzőinket a kortárs francia irodalom terében, hanem egyben azt is, hogy rávilágítsunk arra, hogy a francia irodalomelméleti reflexióban használt sematikus, masszív fogalmi rendszer nem elegendő ahhoz, hogy megragadjuk e szerzők szövegeinek komplex világát. A kritikai irodalom mindhárom szerző szövegeit zárt és stabil univerzumként közelíti meg. Figyelmen kívül hagyja azt a dinamikát, amely mindhárom esetben a szöveg lényegi természete. Ez a statikus megközelítésmód késztett arra, hogy másképp figyeljünk ezekre a szövegekre, hogy egy új figyelmi teret konstruáljunk.

E figyelmi tér kialakításához a Varela et Maturana által kidolgozott autopoiesis-elmélethez folyamodtunk, melyet a harmadik részben mutattunk be. Az autopoietikus modell a harmadik és egyben a legszéleskörűbb kognitív paradigma, az enaktivizmus biológiai alapját képezi és az élő rendszerek működését individuációként formalizálja, azaz egy olyan folyamatként, melynek lényege, hogy nem egy dinamikus állandóságon alapszik, hanem a mindig eljövő állapotokban teljesedik ki. Fogalomrendszere (*perturbáció, dinamikus határvonal, egység, identitás, individualitás, szerveződés, struktúra, emergencia, metastabilitás*) elméleti keretet nyújtott a *La Possibilité d'une île*, *Du hérisson* és *Ciels liquides* világainak individuációs készítését megalapozó dinamika feltérképezéséhez.

E kartográfia képezi értekezésünk utolsó állomását, a negyedik részt. A *La Possibilité d'une île* emergens szövegvilágát előidéző individuációs elrendeződések autopoietikus szerveződést követnek, ahol is a humán és neo-humán lények által működtetett terek egymásba szövődnek, s ezáltal egy komplex, dinamikus rendszer jön létre, amely folyamatosan átalakul, regenerálódik. Az egymásba szövődés köztes, emergáló terében keletkeznek e komplex rendszert képező individuációs elrendeződések, rések és hasadások, melyek metastabil módon fejlődnek, folyamatosan a káosz, az instabil állapot potenciáiból merítenek, működésük az élő, önszervező rendszerek működésmódjára emlékeztet.

A *Du hérisson* című regény univerzumában szintén autopoietikus jelenségeket tártunk fel abban ahogy a különböző szövegrészletek a sün körül összekapcsolódnak és a kis állat mozgásait, folyamatos ki-becsukódását követve egy rendszert hoznak létre, egy pokoli sünspirált. E spirálon belül a szövegrészletek a plaszticitás kettős elvét követve (megformáz és

modulál) konnektálódnak a sün körül, s e szerveződés olyan individuációs elrendeződéseket vezet, melyek úgy képződnek, hogy folyamatosan egy potenciákkal teli, metastabil állapotot sűrölnek. E sün-lét felé tartó pokoli spirál mindent magával ránt: így elsőként az író-narrátort, aki bár a parazita sün bosszantó jelenlétéről és önéletrajza megírásának lehetetlenségéről értekezik, mégis megrajzolja saját „sün-portréját”. E folyamat magával rántja azán az olvasót is, aki lassacskán azonosul a kinyíló, majd begömbölyödő textúrával, és sünként kezd el olvasni. Végül pedig maga a szöveg is érintett lesz, s vele együtt a nyelv (a stílus és a központosítás).

A *Ciels liquides* című regény szövegvilágát alkotó elrendeződésekben szintén feltártunk egy autopoietikus működésmódot. Ezek az elrendeződések a narrátor virtualizálódását hajtogatják ki és egy folyékony, fluktuáló ökoszisztéma keletkezéséhez vezetnek, mely a metastabil, a kaotikus határán jön létre és fejlődik. A történet kettéhasad és egy megkettőződött hang tükörijátékába csöppenünk, amely által beindul e világ autopoietikus dinamikája, az a szüntelenül újraíródó architektúra, amely egyszerre épül és omlik le, s e mozdulatokban új csírákat, önszervező hajtásokat hordoz. A narrátor által szétmállott térként érzékelt emergáló univerzumot a mélytengeri árkok földrajzi modelljéhez hasonlítottuk, tekintve, hogy itt teljesen megváltoznak a percepciós paraméterek: a fény hiányából adódóan a test érzékel, tapint, „lát”, nem a szem, a koherens, egymást követő léptekeket felváltja a lebegés élménye, a tér és az emlékek pedig folyékonyvá válnak.

Összegezőképpen, három különböző emergáló rendszert világítottunk meg e kartográfia során: a *La Possibilité d'une île* humán és neo-humán terek egybefonódásával keletkezett komplex szisztémáját, a *Du hérisson* feltörekvő sün-spirálját és a *Ciels liquides* szövegvilágában kibontakozó mélytengeri ökoszisztémát.

IV. KONKLÚZIÓ

Az ami lehetővé tette, hogy ezeket a szövegeket összekapcsoljuk egy új figyelmi tér keretében az nem más, mint ez a közös aspektus, szövegvilágaik emergens működésmódja, melyet az autopoietikus logikáján keresztül ragadtunk meg. E kognitív biológiai elmélet fogalmainak köszönhetően ezt a specifikus működésmódot nem a stabilitás felől, egy dinamikus állandóságon alapuló folyamatként világítottuk meg, hanem a metastabil felszívó dinamika megnyilvánulásaként, mely egy stabil rendszer megszületéséhez és folyamatos konfigurációjához vezet.

Tehát az autopoiezis elméletére támaszkodva ezeket a kortárs irodalmi műveket egy új figyelmi térbe helyeztük egy olyan módszert követve, ami egy ökológiai perspektívába helyezhető. Ez az új figyelmi tér lehetővé tette egyrészt, hogy „megszüntessük a kategorizálást”¹⁵ és felszabadítsuk az irodalmi szövegeket az univerzum, a korpusz retesze alól, átértékelvén ezáltal magát a módszer fogalmát. Az irodalom területén általánosan elfogadott az a módszertani eljárás, amely alapján a műveket az író univerzumának statikus részeiként csoportosítjuk és elemezzük. Jean-Marie Schaefferre hivatkozva Yves Citton megjegyzi, hogy az, ahogyan az irodalmat oktatták nagyon hosszú ideig magának az esztétikai élménynek a tagadásával egyenlő, hiszen egyöntetűen a stílusalakzatok felismerését célozták meg¹⁶. Ezt a fajta irodalom-tanítást az univerzum szerinti csoportosítás jellemzi, s ez mindmáig meghatározó kritérium maradt.

Másfelől az általunk konstruált figyelmi tér által egy új szemszögből értelmeződik a káosz és a rend, a stabilitás és a dinamizmus közti viszony, nem csupán a szövegek szintjén, hanem az olvasás szintjén is: a régi fogalmak mindegyike – szöveg, író, befogadó – instabillá, autopoietikusává válik, együttesen emergálnak. Autopoietikus megközelítésünk eredményeként láthatóvá, érzékelhetővé válik az a metastabil állapot, amelynek megragadása egy doktori értekezés megszabott keretein belül roppant nehéz, mi több, paradox jellegénél fogva lehetetlen feladat.

A kognitív tudományok fogalmi rendszerére támaszkodó heurisztikus módszer az irodalmi szöveget nem a maga elkülönült immanenciájában olvassa, nem is egy önmagára (vagy a műfajra, korszakra stb.) zárt dinamikus egészként, hanem egy szakadatlanul performálódó ökológiai tér autopoietikus elemeként. A figyelemnek e sajátos ökológiája nem csak az irodalmi szöveg folytonos elrendeződését vonja maga után, de annak az irodalmi mezőnek és olvasási módnak is a szükségszerű felfüggesztését, amely csak a stabil rendszerek leírására volt hivatott.

V. A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓK

1. « Le cristal de Houellebecq », *Acta Romanica*, Tomus XXVII, Szeged, JatePress, 2010, 23-33.
2. « Houellebecq décroche le Goncourt », 2010,

---

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, cf. SCHAEFFER, *Petite écologie des études littéraires*, op. cit.

<http://www.lepetitjournal.com/culture-budapest/67526-litterature-houellebecq-decroche-le-goncourt.html>

3. « La carte dans le territoire, le territoire dans la carte », 2011, <http://www.lepetitjournal.com/culture-budapest/78543-litterature-la-carte-dans-le-territoire-le-territoire-dans-la-carte.html>
4. « Le trajet volumétrique du futur dans *La Possibilité d'une île* de Michel Houellebecq », *Acta Romanica*, Tomus XXVIII, Szeged, JatePress, 2012, 131-141.
5. Fordítás: Frederick Turner – Ernst Pöppel: "Metered Poetry, the Brain, and Time", „Az időmértékes verselés, az agy és az idő”, *A művészet eredete, Kultúra, evolúció, kogníció*, Horváth Márta (dir.), Bp., Typotex, 2014, 167-185.
6. Recenzió: *Pour Éric Chevillard*, Pierre Bayard (dir.), Párizs, Minuit, 2014, 121 o., *Helikon*, 1/2014, 139-144.
7. „Kognitív kartográfia Éric Chevillard és Anne Garréta műveiben”, *Szövegek között*, 19/2015, 166-181, <http://etal.hu/szokoz/szovegek/szovegek-kozott-19-2015/>.
8. « La littérature et les sciences cognitives : tableau synthétique d'une approche possible », *Acta Romanica*, Tomus XXIX, Szeged, JatePress, 2015, 23-35.
9. « La Déficience de l'écriture chez Éric Chevillard et Anne Garréta, enjeux cognitifs », *Caietele Echinox: La Trahison des images, la déficience des langues*, vol. 31, Kolozsvár, 2016, 138-150.
10. « Littérature et sciences cognitives : apports et légitimité d'une lecture transversale », *Carnets, Revue électronique d'études françaises: Reconnaissance et légitimité en français*, IIe série, n° 9, Lisszabon, 2017, 182-192.

Megjelenés alatt:

1. « Chair et cognition : une nouvelle approche de la fiction », Journée des doctorants *Les usages de la fiction, enjeux contemporains*, Paris VIII Tudományegyetem, 2013. június 7.
2. « La force cognitive de la vitesse dans l'écriture-hérisson à la Chevillard », *Vertiges de la vitesse* nemzetközi konferencia kiadványa, Mulhouse, 2015. március 19-21.

Konferenciákon való részvétel:

1. « Új perspektívák a kortárs francia irodalomban », TDK-projekt, Szegedi Tudományegyetem, 2012. június 14.
2. « Chair et cognition : une nouvelle approche de la fiction », *Les usages de la fiction, enjeux contemporains* konferencia, Paris VIII Tudományegyetem, 2013. június 7.
3. « La Déficience de l'écriture chez Éric Chevillard et Anne Garréta, enjeux cognitifs », *La Trahison des images, la déficience des langues* nemzetközi konferencia, Bordeaux, 2014. október 17-18.
4. « La force cognitive de la vitesse dans l'écriture-hérisson à la Chevillard », *Vertiges de la vitesse* nemzetközi konferencia, Mulhouse, 2015. március 19-21.
5. « Littérature et sciences cognitives : apports et légitimité d'une lecture transversale », *Reconnaissance et légitimité en français; Instances, stratégies, enjeux* nemzetközi konferencia, Lisszabon, 2015. november 9-10.